

ВИЗАНТИЈА КАО ПОЕТИЧКА КАТЕГОРИЈА У СРПСКОМ МОДЕРНИЗМУ

Након што утврдимо разлику између Византије као историјског појма и Византије као поетичке категорије у српском песништву 20. века, указаћемо укратко на историју песничке реактуелизације српсковизантијског наслеђа, да бисмо се потом фокусирали на то како су Византију и њену улогу у српском песништву видели аутори као што су Станислав Винавер у првој половини 20. века, односно Јован Христић и Иван В. Лалић након Другог светског рата. Сваки од ових аутора изнео је не само сопствено схватање и доживљај Византије него је и указао на битне особине њеног појављивања у српској поезији 20. века, док је Иван В. Лалић поред тога и најпотпуније активирао Византију као поетички појам у свом певању.

Кључне речи: Византија, српсковизантијско наслеђе, Станислав Винавер, Јован Христић, Иван В. Лалић, модернизам, српска поезија 20. века

НЕОПХОДНЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ ДИСТИНКЦИЈЕ

Пре свега, Византија као историјска чињеница и Византија као поетички појам какав се јавља у српској књижевности 20. века, нису идентичне појаве. Другим речима, иако се поетичка Византија ослања на историјску, она је од ње битно другачија. Наиме, преузимајући одређене елементе садржаја који се налазе у историјском појму Византије, српски песници су их, сваки на свој начин, стваралачки преобликовали и тако створили вишезначан поетски симбол. Отуда настојање које би ишло за тиме да провери колико је историјске веродостојности садржано у Византији српских модерниста не би

---

* markorad984@gmail.com

било нарочито плодотворно зато што би превиђало основну дистинкцију између историјског и поетског. А једна од главних разлика између историјског и поетског лежи у слободи са којом се односи према реалном појму. Наиме, српски песници су Византију покушавали да открију стваралачком интуицијом која је подразумевала и познавање одређених историјских чињеница али је пре свега зависила од њихове селекције и поетског *шумацења*. Стога је један од главних популизатора и тумача (поетске) Византије у првој половини 20. века Станислав Винавер сматрао да би претерано читање научне литературе заправо могло да буде кобно по (великог) песника: „За такву Византију (поетску прим. М. Р.) – ако би је осетио песник веће и зрелије вредности – било би много читање излишно, а продубљивање у Новаковића – кобно“ (Винавер 1975: 156–157).

Отуда многе недоумице које се у вези с Византијом јављају у историографији или расправе о далекосежности њеног утицаја и значаја у културној историји, односно (богословске) полемике о њеној улози у животу православних хришћанских цркава нису оставиле траг у српском модернизму. Разлог томе је већ поменута чињеница да су песници руковали поетичким појмом који је уз то, од самог почетка, узиман као готово синониман са српским средњовековним наслеђем (осим код Станислава Винавера, о чему ће нешто касније бити речи) што ће, у великој мери, остати и у стваралаштву песника након Другог светског рата када је дошло до свеобухватније реактуелизације (поетичке) Византије. Због тога је приликом проучавања утицаја Византије на српску књижевност 20. века адекватније користити појам српсковизантијско наслеђе који истовремено подразумева српску средњовековну културу и њене византијске изворе. На тај начин признаје се чињеница да је стара српска уметност формирана у оквиру византијског културног круга, али и указује на то да је реч о самосвојној и оригиналној варијанти.¹

Након што смо утврдили ову (очевидну) дистинкцију, потребно је да кратко укажемо на то шта је Византија као поетичка категорија означавала у српској поезији двадесетог века?

---

¹ „Избором термина у коме се спајају одреднице српског и византијског желимо да истакнемо да књижевно наслеђе средњовековне културне епохе схватамо као недељиву целину, пониклу на основама и уклопљену у систем жанрова византијске поетике, али са особеним, српским тематско-мотивским и идејно-културолошким преокупацијама“ (Радуловић 2017).

Реч је, пре свега, о недовољно дефинисаном појму који је представљао неку врсту златног пресека индивидуалних песничких тежњи и колективних промишљања једне културе. Тако је лични поетски доживљај Византије омогућавао њену разноврсну употребу пре свега као метафоре, док је као културно-историјски појам Византија омогућавала песницима не само да (модернистички) изаберу своју традицију, већ да је стваралачким захватима, условно речено, изграде. Наиме, обнављањем (прекинуте) везе са српским средњовековљем, отварао се пут ка Византији, а преко ње и до самих античких основа европске цивилизације. На тај начин Византија као поетички појам омогућавала је пројекцију (српске) традиције у далеку прошлост што је посебно било важно за песнике модернизма који су нека од својих основних схватања о поезији баштинили из чувеног Елиотовог есеја „Традиција и индивидуални таленат“.

КРАТКА ИСТОРИЈА ВИЗАНТИЈЕ У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ 20. ВЕКА

Оно што се Станиславу Винаверу чинило у годинама пре и непосредно након Првог светског рата, наиме да „без Византије не може постати прави песник“, није се у његовом случају показало као сасвим тачно. Међутим, Винаверове речи попримају готово пророчански призив када је реч о једном важном току српског певања након Другог светског рата. Наиме, најзначајнији послератни модернисти попут Васка Попе, Миодрага Павловића и Љубомира Симовића неке од својих најбољих стихова управо дугују стваралачком континуитету са средњовековним наслеђем, док Иван В. Лалић без Византије заиста не би био велики песник, бар не онаквим каквим га познајемо:

Византија није тек једна од тема у Лалићевој поезији; у њој се, као у некој врсти жиже, преламају све битне смисаоне линије, почев од односа према традицији до питања о могућностима и сврси певања. Још више, однос песничког субјекта према Византији није само однос према наведеним темама или самој поезији него, уједно, и однос према сопственом бићу и најдубљим захтевима какви се себи и у себи постављају. Византија је за Лалића мера која се не може превиђати (Јовановић 1997: 26).

Отуда је значај Византије за српску поезију, посебно друге половине 20. века несумњив. Међутим, није одувек било тако. Новија српска књижевност, она која је настајала од Бранка Радичевића, није

лако проналазила пут ка српсковизантијској култури. Главни узрок такве ситуације представљао је културолошки дисконтинуитет са српским средњовековним наслеђем. Језичка реформа Вука Караџића, као и промена цивилизацијске парадигме, односно успостављање присније везе са западноевропским културним кругом, онемогућили су непосредан контакт са делима средњовековне књижевности. При том су недоступност рукописа и чињеница да је за шире разумевање средњовековног писаног наслеђа било неопходно његово преношење на народни језик представљале тешко премостиве баријере. Даље, децидан суд водећег критичара с почетка 20. века, Јована Скерлића, да средњовековна књижевност и није књижевност у правом смислу те речи, већ у најбољем случају писменост стварана искључиво од црквених људи за црквене потребе, довео је до утиска да у наслеђу старе српске културе нема ничега што би било стваралачки подстицајно за савремене писце:

Стара српска, средњовековна књижевност, готово искључиво црквеног карактера, коју су црквени људи у црквеним идејама писали за црквену употребу и за црквене читаоце, није могла бити од утицаја на једну књижевност новог, световног доба. Сва та књижевност литургијских требника, типика, канона, хронографа, законика, хагиографијских списа, `хвалних житија` христољубивих и благочестивих владалаца и црквених великодостојника, у најбољем случају апокрифних дела и болесне црквене романтике, све је то било више писменост но књижевност у правом смислу речи, и ако се данас броји у књижевност то је у недостатку чега другог, и зато што је то тако досада примљено (Скерлић 1997: 19).

Комбинација поменутих чинилаца довела је до ситуације у којој су традиција фолклорне књижевности и западноевропски утицаји једно време сматрани за једино битне факторе у обликовању нове српске књижевности.

Међутим, упркос неповољним околностима, средњовековне теме и мотиви нису сасвим ишчезли. Они су понекад имали, истина не увек очигледну и од књижевних историчара препознату, али поетички значајну улогу у стваралаштву неких од водећих песника 19. века, какав је био Лаза Костић. Његове две певачке химне Јовану Да-

маскину и заветна песма „Santa Maria Della Salute“ недвосмислено су обележене и српсковизантијским наслеђем².

Након Костића, већ у првим деценијама 20. века долази до ширег интересовања за средњовековни период српске историје, књижевности и уметности. Јован Дучић, Милан Ракић, Милутин Бојић, Станислав Винавер и други пишу песме, циклусе, поеме и драме инспирисане културним наслеђем средњег века или историјским ликовима те епохе (Јован Дучић циклус „Царски сонети“; Милан Ракић песме „Симонида“, „Јефимија“, „На Гази-местану“ и друге; Милутин Бојић драме „Деспотова круна“, „Краљева јесен“, „Урошева женидба“, песма „Страх“, збирка *Песме бола и њоноса*; Станислав Винавер недорвршени спев *Немања*). На тај начин Византија, под којом се подразумевају српска средњовековна прошлост и магловите представе о величини и сложености РOMEЈСКОГ ЦАРСТВА, функционише почетком 20. века као поетичко несвесно у стваралаштву српских песника, да би са Винаваровим есејима (пре свега „Скерлић и Бојић“) започео процес њеног освешћивања и задобијање места у активном речнику српске поезије. Тако већ након Првог светског рата отпочиње формирање Византије као поетичког појма.

При том је њен статус у свести српских стваралаца био амбивалентан. Она је доживљавана као *нешто наше* из перспективе у којој је српско средњовековно наслеђе представљало један од аутентичних изданака византијске културе и њен стваралачки продужетак, али истовремено и као *нешто страни*, односно директна веза са светском (културном) баштином. У контексту светске књижевности 20. века посебно значајну чињеницу представља употреба имена главног града РOMEЈСКОГ ЦАРСТВА у поеми ирског песника Вилијама Батлера Јејтса „Једрење у Визант“ (1928). Отуда је Византија као поетички појам и у светским оквирима поседовала извесну универзалност, препознатљивост и привлачност, због чега интересовање српских песника за овај период историје треба разматрати и у ширим токовима европске модернистичке књижевности. Наиме, једна од карактеристика модернизма била је свесна окренутост далеким и егзотичним историјским епохама, па се у оквиру такве оријентације српске књижевности Византија (изненада) показала као веома привлачан хронотоп. Захваљујући њој српски модернисти су у сопственој културној историји нашли довољно егзотичну, удаљену и неосветљену епоху која је савршено одговарала хетерогеним модернистичким

---

² Књижевни историчар који је међу првима на ово указао је Миодраг Поповић (види *Историја српске књижевности – Романџизам* (1972)).

тенденцијама и за чије је откривање био потребан (стваралачки) напор. Истовремено као *наше* српсковизантијско наслеђе представљало је одговор и на дубинске потребе српске књижевности које превазилазе модернистичке оквире, па се тако јавило као битан чинилац у напорима стваралачке реконструкције (заборављеног) дела сопственог идентитета. Другим речима, његово реактуелизовање у српској поезији истовремено је представљало израз модернистичких тенденција, али и сведочанство самосвести српске књижевности, њене свести о сопственој традицији и континуитету.

СУБВЕРЗИВНА ВИЗАНТИЈА

Српски модернистички песници су се, дакле, од првих деценија 20. века све чешће користили појмом Византије, односно реактуелизовали разнолики садржај који је српсковизантијско наслеђе подразумевало, да би у другој половини 20. века ревитализација ове традиције постала доминантна линија једног тока певања Васка Попе, Миодрага Павловића, Љубомира Симовића и највише Ивана В. Лалића, а сама Византија коначно се уобличила у вишезначну поетичку фигуру. Једно од за књижевност мање важних, али за културну историју битних значења настало је из употребе овог појма као (не)свесне мимикрије, односно заштите од могућих идеолошких притисака. Наиме, позивање на Византију уместо на српско средњовековно наслеђе било је у то време друштвено прихватљивије, при чему за српске песнике двадесетог века придев византијско није био у супротности са придевом српско. Иако су били свесни сложених односа Ромејског царства и српске средњовековне државе, када су се српски песници поетички одређивали као Византинци, то није представљало чин негирања сопственог националног идентитета, већ управо његову потврду. Бити Византинац за њих је значило супротстављеност профаном савременом добу и истовремено пројекцију сопственог културног идентитета и традиције у прошлост старију од 19. века. Тако су српски песници заправо трагали за континуитетом и старином свог културно-историјског бића, свесни да је одбацивање средњовековног наслеђа, посебно неговано у другој Југославији, покушај да се то биће обескорени. Због тога је његово поновно актуелизовање заиста имало „јеретички и инфернални“ вид, али се истовремено презентовало са *свокојством и унутрашњом озареношћу* (Мишић 1976: 251), о чему сведоче речи Миодрага Павловића из увода у *Анџологију српској песничштва*:

Антологичар не осећа потребу да објашњава зашто своју антологију српског песништва почиње тринаестим веком, односно, поезијом старе књижевности. Радије би и сам чуо неко објашњење зашто се, сем ретких изузетака, сматрало да наша лирска поезија, почиње да постоји од Његоша и Бранка Радичевића. Лепа би то била књижевна и песничка традиција која би трајала тек једно столеће (Павловић 1978: XVI).

Иако се данас песничко позивање на традицију доживљава као знак конзервативизма и поетичке инерције, у периоду након Другог светског рата у питању је био иновативан и субверзиван поступак како у односу на још увек снажне остатке надреализма тако и на друштвену климу у тадашњој Југославији. Српсковизантијско наслеђе, дакле, било је заборављена и не баш пожељна традиција.

ВИНАВЕРОВА ВИЗАНТИЈА

Своје схватање Византије, које је неговао у једном периоду својих поетских трагања и које је касније напустио, Винавер је најпотпуније изложио у есеју „Скерлић и Бојић“. У овом есеју он је такође оставио и речита сведочанства о значају и улози Византије код других песника и критичара. Иако је српсковизантијско наслеђе оставило трага и у самој Винаверовој поезији, он је пре свега значајан као један од првих аутора који је уобличио своја размишљања о Византији и њеној улози у српској култури и књижевности.

Станислав Винавер је у Византији трагао за мистичним поретком речи који би правом песнику могао да послужи као грађа и надахнуће у формулисању нове, модернистичке мистике која је требало да представља поетску опозицију технолошкој стварности 20. века: „Мислио сам да постоји и неки мистичан поредак, тако нека мистична средњовековна парада речи, када је надахнуће истинско (а истинско је морало бити у доба црквене сигурности и апокалиптичне унезверености)“ (Винавер 1975: 155). На тај начин српсковизантијско средњовековље се Винаверу указивало као скривена ризница нових изражајних могућности које није проналазио у вуковском језику: „Ја сам држао да је Византија потребна да бисмо осетили кроз њу и њоме стари српски начин и да бисмо обновили традицију језика коју је претргао Вук“.

Византија је, дакле, Винаверу била неопходна као својеврсни инструмент кроз који је и којим је могуће боље разумети тзв. „стари српски начин“, односно средњовековно наслеђе, али и обнови је-

зичку традицију која је Вуковом реформом остала изван главних токова културе. Отуда је Византија за овог песника интуитивно представљала *мерило*, упоришну тачку у односу на коју је могуће успоставити сопствену културну (само)идентификацију. Тако је Винавер сматрао да се оно аутентично *наше* може открити само кроз поређење с Византијом, односно кроз одступања од ње:

Мислио сам да Византија као израђенија, може да послужи и као мерило за наша одступања од ње – јер стара прошлост изгледала ми је сама по себи лишена тачног мерила пошто није дошла до једнога свога одређенога стила. Зато ми је изгледало да ће се не само византијски утицај, него и оно где Византија није могла да утиче, осетити баш у поређењу са Византијом, док без тога упоређења ми не бисмо знали шта је изворно, а шта случајно (Винавер 1975: 155).

Овде се показује да је Винавер један од ретких аутора који прави јасну дистинкцију између српског средњовековља и византијског наслеђа. Међутим, иако је византијски стил сматрао изграђенијим од старог српског, за Винавера је Византија, било као место сличности или место разлике, представљала пут ка *изворној* српској традицији. Уопште Винаверово разликовање између византијског и словенског проистиче мање из његовог ослањања на историјске чињенице, а више из његових песничких задатака:

Византија за мене била је одмах проблем технички, проблем да се мистика изрази у контрастима блеска и таме, утанчаности цариградске и неодређености словенске... Та Византија је и поред студија које сам њој посветио, у ствари давала ми се већма као једна одредба а priori: просто, могао се одмах извесним контрастом тражити и наћи један предео вечитог сукобљавања између оштрог и тупог, кратког и издуженог, ломног и моћног итд. Дакле постојала је пре свега једна Византија коју сам конструисао а priori (рецимо као романтична област какве драме Виктора Ига), просто на основу техничких задатака о изграђивању једне старинске мистике, једна Византија у антитезама Цариград–Рашка, или у свакој блиставој антитези према народном једроме и словитом, али монотоним десетерцу (*Исто*: 156–157).

Другим речима, Винавер је (за себе) *конструисао* одређену Византију као моћно средство које би великом песнику омогућило да искаже извесне антитезе и ослободи се спутавајућег утицаја епског десетерца. У свом недовршеном спеву *Немања* он српско средњове-

ковље управо гради као епоху „старинске мистике“ супротстављену профаности песниковог времена: „Певам прастару неку историју, / Духова давних сени горостасне, / Певам прадревног доба симфонију. // Јекните струне, вите струне гласне. / У време наше пролаза и мена, / У боно време одбачене басне / И ситних људи, и фриволних жена...“

Када је трагао за оним *ауџентичним нашим*, Винавер је пре свега мислио на ауџентично у изразу и стилу, а не толико у садржају и идејама. Отуда је он, подстакнут вером у долазак нове поезије и будућег великог песника, Византију видео као језичко-стилску грађу, али и ризницу подстицаја до којих се долази интуицијом и који не морају имати везе са историјском Византијом. Управо због тога што је Винаверово окретање Византији подстакнуто у првом реду језичким, стилским и поетским трагањима, он је своје веровање у значај Византије за српски песнички израз касније ублажио, па је тако Византији остао веран интимном љубављу али без убеђености у њен пресудни утицај на саморазумевање српске књижевности: „Данас имам истинску љубав за Византију, али мање верујем у њену пресудну улогу“ (*Истио*: 155). Другим речима, Византија се од културно-историјске чињенице првог реда у Винаверовим схватањима трансформисала у епоху која се (приватно) воли. У том смислу, за Винавера као песника и његова схватања о поезији и књижевности, Византија је била (само) једна од успутних станица, каква је касније била на пример и јапанска поезија: „Онда сам, од некуд, натрапао на јапанску поезију и расправе о њиховом поретку речи. Уопште ме је поредак речи дражио и остајао за мене највећа песничка тајна. Моји експерименти ишли су једнако на то, да се нађе наш поредак речи, изван и поред десетерца“ (*Истио*: 153). Отуда се његово интересовање за Византију јавља као ауџентично модернистичко, проистекло из трагања за удаљеним и егзотичним епохама прошлости³.

У Винаверовим промишљањима посебно је важна дистинкција коју успоставља између своје и Византије других песника попут Дучића и Бојића. Тако он Бојићев однос према Византији сагледава као израз његовог настојања да постане велики песник и доводи га у тесну везу са Дучићевим доживљајем средњовековља који одређује као *американски* и *рекламни*, односно као покушај српске културе да се изједначи с европском. Другим речима, за Винавера је у питању културолошки комплекс ниже вредности:

---

³ Слично као што се Елиот окретао метафизичким песницима, а Паунд кинеској лирици.

Тако су у духу народне поезије и ширећи њене потајне аргументе, радили и други наши песници. Они су увек хтели да докажу да ми нешто вредимо већ и по томе што смо некада толико вредели и некада били тако моћни и тако блистави. Дучић је у овоме стилу измишљао своје царске фантазије. Оне нису ни у колико потекле из духа онога времена, или из критичког или интуитивног погледа данашњице на та времена. Дучић је замишљао једну прошлост којом би се могао похвалити пред странцима, па и пред рођеним својим народом. То није била аутентична прошлост него једна рекламна прошлост (Винавер 1975: 157–158).

Да би се супротставио таквој ситуацији Винавер је, као што смо већ истакли, конструисао сопствену Византију као доба мистичног надахнућа и потенцијалну ризницу заборављених језичких могућности. Тиме је настојао да на заоштрени начин успостави поетичку разлику између два вида појављивања Византије у српској култури и књижевности. Овакво Винаверово схватање је поједностављено и на неки начин поетички једнострано, оно превиђа историјску инспирацију која се налазила у основи Дучићевог, Ракићевог и Бојићевог окретања средњовековљу сводећи је искључиво на дивљење спољном сјају. Међутим, пре свега Ракићево и Бојићево реактуелизовање ове епохе (Дучићево у значајној мери мање) остварило је битан утицај на песнике послератног модернизма и на визију историје и средњовековља у њиховим стиховима. То је напослетку приметио и сам Винавер када је свој приказ Попине збирке *Кора* у којој су се налазиле и неке песме посвећене средњовековним манастирима назвао „Нова Јефимија“, указујући тако на органску везу са Ракићевом евокацијом средњовековља.

ХРИСТИЋЕВО ВИЂЕЊЕ ВИЗАНТИЈЕ

Своје разумевање улоге и места Византије у српској поезији (друге) половине 20. века Јован Христић изнео је у предговору *Избраним и новим њесмама* (1969) Ивана В. Лалића у којима је читав циклус носио сугестиван назив „О делима љубави или Византија“. При том, у својим размишљањима он се (критички) осврнуо и на већ помињани Винаверов есеј „Скерлић и Бојић“.

Иако се чини да донекле дели Винаверову оцену када је реч о Дучићевом (и Ракићевом) односу према средњовековљу, Христић издваја Бојића – чије су *Песме бола и њоноса*, након периода заборављања у време авангардних стремљења српске поезије између два светска

рата, у другој половини 20. века добиле нова читања и реактуелизације – истичући га као зачетника *песничке визије* историје: „Са Божићем, међутим, случај је нешто друкчији. Са њиме, Византија у нашем песништву почиње да се продубљује и да добија праве димензије песничке визије историје“ (Христић 1969: X). Песничко промишљање историјских процеса у пуној мери се развило у послератном модернизму, а поетичка Византија била је, како је истакао Христић, један од израза, условно речено, поетске историософије: „Преокупација историјом типично је модерна преокупација... већ и зато – и то ми се чини најважније – што осећамо потребу да пронађемо неку константу у току историје и времена која нам може послужити као полазна тачка за разумевање њиховог протицања“ (Христић 1969: XIII).

Због своје удаљености у времену и релативне недоступности, Византија је представљала историјску епоху погодну да се песничким средствима трансформише у митски симбол: „она је историја која сеже далеко и дубоко, све до у митску свест; историја која није само низ догађаја од већег или мањег значаја по нас, већ и довољно далека у времену... да се приближава нечем архетипском“ (Христић 1969: XII). Тако се у поетичкој Византији историјско и митско чврсто преплићу. Могло би се тврдити да је за поетичка настојања српског (послератног) модернизма историја, у складу са Еволиним тврђењем, вредела онолико колико је у себи садржала митског (потенцијала) (Евола 2010: 14). Другим речима, у питању је, како је Христић приметио, потрага за архетипским у историјском која је подстакнута доживљајем савремене цивилизације као простора у коме је сакралност потиснута у слојеве колективно несвесног, односно визијом модерне епохе као времена у коме се једино пронађеном традицијом песник може избавити из „простора угрожености у којима се обрео“ (Мишић 1976).

Византију као поетички појам Христић такође види у оквиру настојања послератних модерниста да *створе групу традицију* која ће бити различита „од приклањања патријархалној традицији, и од понављања нечег што је другде давно било речено, а можда већ и заборављено“ (Христић 1969: VIII). Другим речима, за песника какав је Лалић, Византија је била симбол те *групе традиције*, коју Христић назива још и *незваничном* и готово *субверзивном* чиме посебно истиче да њено реактивирање није било израз конзервативизма и јаловог традиционализма. Иако се, како смо већ указали, донекле слаже са Винверовом оценом Дучићеве слике (српске) Византије, Христић напомиње, и тиме заправо битно мења ту оцену, да се Византија „појавила као могућа традиција у једном веома одлучном тренутку у исто-

рији наше књижевности, у тренутку њене дефолкlorизације и дерустикализације“ (Христић 1969: X). То значи да је она као поетички симбол свој живот у српској књижевности започела у оквиру тежњи те књижевности да своју традицију и теме обогати садржајима и поступцима којих у фолклорном наслеђу није било. Из перспективе таквих настојања Византија се, свеобухватније него код Винавера, показала као појам који нас враћа заборављеном делу нашег бића, али и самим основама светске традиције: „Пре свега, Византија представља нашу везу не само са једним делом наше традиције од кога смо били вештачки одсечени, већ и везу са традицијом свих традиција, Грчком. Она је знак нашег припадништва и нашег учествовања у медитеранској култури...“ (Христић 1969: XI).

Трагајући за Византијом српска култура, трагала је, дакле, и за античком Грчком. На тај начин она је покушавала да се ситуира у шири цивилизацијски контекст који би био залога њених стваралачких енергија неопходних за поетску реактуелизацију класичних вредности. Таква реактуелизација требало је да представља природан развој и раст једне (старе) културе, а не тек провинцијалан и хотимичан покушај: „Истовремено Византија је пут којим ми можемо да обновимо класичне вредности, на начин сасвим природан и спонтан“ (Христић 1969: XI). Признавање аутентичне везе с Византијом, и преко ње античком Грчком, показало би да српска култура није само рецепијент, већ и активни учесник у светској култури:

На другој страни, Византија је – у извесном смислу – залога аутентичности наше културе. Она нам показује да ми не само што плаћамо дугове европској култури, него имамо и своја природна потраживања – и то нимало незнатна – од ње. Византија значи да смо у једном времену били неодвојиви део једног великог културног подручја, и претворити то културно подручје у аутентичну песничку традицију представља истовремено и потврду аутентичности своје културе. Византија је наша најдубља историјска перспектива, симбол континуитета који, и прекинут, вреди обновити“ (Христић 1969: XI).

Дакле, за Христића припадност српске културе византијском окриљу, није само несумњива историјска чињеница, већ и сведочанство органске везе српске и европске културе као и стваралачких могућности које из ње проистичу. Отуда је песничка реактуелизација српсковизантијског наслеђа нека врста претварања историјских чињеница у *аушениичну* песничку традицију и самим тим потврда ау-

тентичности српске културе, односно заснивање сопственог културолошког идентитета и освајање дубоке историјске перспективе. Тиме је Христић указао на културолошки потенцијал певања које се окретало српсковизантијском наслеђу.

ЛАЛИЋЕВА ВИЗАНТИЈА

Најзначајнији песник који је након Другог светског рата експлицитно тематизовао Византију, пре свега у својој поезији, а потом и есејима, односно интервјуима јесте Иван В. Лалић. Овај песник има читав низ песама посвећених Византији, као и циклус „О делима љубави или Византија“, док је у песми „Acqua Alta“ самог себе одредио као „скутоношу њене поплуване сенке“. Другим речима, Византија се у Лалићевом певању јавља и као тема, али и као аутопоетичка фигура у којој се исказују неке од битних поставки његове поезије као што су однос видљивог и невидљивог, културно-историјски континуитет, питање порекла и слутња будућности. Истовремено, овај песник је успео да византијске литургијске обрасце на стваралачки начин транспонује у модерну поезију, тако што је своју заветну збирку *Чешшири канона* (1996) засновао на структури коју је византијском канону дао Јован Дамаскин.

Говорећи о смислу и улози Византије у својој поезији, где ту фигуру одређује, између осталог, као „метафору порекла“, Лалић сведочи и о неминовности избора, за песника са ових духовних простора, управо тог културно-историјског симбола:

Постоје најмање две Византије, које су за мене песничко искуство подједнако битне. Постоји она историјска, која је од непроцењивог значаја за духовну и интелектуалну културу мога народа. Постоји и она митска („Сви ми имамо своју Византију, из које смо избачени, којој припадамо“ каже Чарлс Симић); Византија је и једна метафора за свест о пореклу, свест о извесном насушном континуитету. Покушао сам да у низу својих песама те две Византије ставим у дијалог; тачније да их сјединим у једном скривеном дијалогу између историјског и митског. Тај дијалог се одвија посредством слика, посредством метафора. (А треба ли посебно нагласити: све то из перспективе актуелног тренутка, једног заданог времена и простора.) (Лалић 1997: 282).

Лалић, дакле, разликује Византију као културно-историјски појам и тзв. митску Византију као фигуру порекла, односно континуитета, при чему посебно наглашава да су за њега као песника обе

подједнако значајне. Другим речима, у његовом певању присутне су и једна и друга, што значи да се поетичка Византија у Лалићевој поезији реализује као сложен појам који у себи садржи културно-историјске и митско/мистичне садржаје. На тај начин Лалић је својим певањем превладао дихотомију коју је утврдио Винавер када је, као што смо видели, повукао јасну линију разграничења између себе, с једне стране, и Дучића и Бојића, с друге, односно између мистичне и историјске Византије.

У Лалићевом певању историјско се уграђује у једну поетско-митску визуру због чега се однос између историјског и митског одвија донекле у духу Фрајовог тврђења⁴ да мит искупљује историју. Тако за Лалића песнички повратак Византији представља трагање за сопственим почетком у времену, за словесним испољавањима егзистенције која се доживљавају и као нека врста митског почетка. Отуда је то потрага за суштим у идентитету, јер за митопоетску свест порекло у извесном смислу замењује суштину (Мелетински 1983: 168). Истовремено, Лалић је осећао да су у симболу Византије похрањене универзалне истине које песникову националну традицију повезују са ширим светским контекстом. Отуда Византија и српско средњовековље за њега представљају емоционално изабране појмове, односно делове баштине помоћу којих он покушава да се изрази као песник: „Када кажем Ресава, када кажем Византија, покушавам да нешто опште одредим посебним појмовима који су ми блиски. Када кажем Дела љубави, и то доведем у везу са Византијом, ја тражим извешан склад, меру, систем, могућност тачног исказа – а не неки `наглашено национални правац кретања`“ (Лалић 1997: 269). Отуда за овог песника српско-византијско наслеђе представља и особен речник помоћу којих гради своје поетске слике.

Иако је као велики познавалац историје и културе био свестан разлике између византијског и словенског, па је и актуелизовао у неким песмама, Лалић је осећао да је она превазиђена заједничком (историјском) мисијом, због чега је српску средњовековну државу, и српску културу уопште, доживљавао као наследницу и настављача извесних метафизичких вредности обликованих у Византији. Стога је драгоцено запажање Александра Јовановића који је показао да у Лалићев тзв. византијски круг песама (циклус „О делима љубави или Византија“ и песме насловљене Византија и нумерисане бројевима) спадају и песме које се тичу српске средњовековне историје, али и

---

⁴ „Традиционалнијим би се језиком рекло да мит *искупљује* историју: додељује јој право место у људској панорами (Фрај 1985: 79).“

српске историје уопште јер је у њима присутна идентична визија историјског процеса и настојање да се универзални проблем времена и трајања једног народа у њему изрази посебним појмовима проистеклим из матичне културе и историје:

Стога је словенском песнику певање о Византији својеврсно трагање за сопственим почецима, тачније, то је певање о византијском наслеђу и његовим утицајима у нашем времену – бар онако како поезија слуги његово присуство у свести појединца. Однос према Византији није, нити може бити, однос према страни, већ према сопственој култури и према сопственом бићу, у оној мери у којој је оно њоме одређено. Због тога се Лалићев византијски циклус може сходно нашој тачки гледишта, допуњавати и ширити песмама превасходно усмереним на нашу традицију и културу“ (Јовановић 1997: 35).

Тако је српска модерничка поезија, на челу са Лалићем, у Византији као поетичком појму (не)свесно избегла могуће напетости између ромејског и словенског, а српсковизантијско наслеђе видела истовремено као нашу везу са изворима европске традиције, али и сведочанство стваралачког и аутентичног учествовања српске културе у изграђивању те традиције.

Лалић је песник који је најпотпуније стваралачки реактуелизовао Византију у својој поезији, она за њега није само песничка тема и мотив, већ и поетичка фигура, систем жанрова на које се ослањао, напослетку отелотворење поетичке визије историје и сопственог места у њој. Отуда када би неко желео да се упозна са утицајем Византије на српско песништво 20. века, односно да провери колико је та веза жива и аутентична, одговоре би најпре пронашао читајући Лалићеву поезију.

„УЧЕШЋЕ У СУПСТАНЦИ“

Византија је, дакле, у српској књижевности 20. века посебно била важна као културолошки појам преко кога се указивало на могући континуитет српске књижевности са античким наслеђем чиме је српски идентитет добијао своју историјску пројекцију. Отуда, осим што је српсковизантијско наслеђе у делима модерних песника попримало различите симболичке видове, оно је такође представљало несумњиву чињеницу њихове књижевне историје, па самим тим и једну од упоришних тачака заснивања њиховог поетичког идентитета.

Ернст Роберт Курцијус је аутентичну, односно природну везу коју је било могуће успоставити са књижевном традицијом означавао као „учешће у супстанци“ и разликовао је од индивидуалних поетичких склоности одређених песника и времена. Говорећи о стваралаштву Георга и Гетеа, овај значајан књижевни проучавалац истакао је да су они осећали истинску, а не сентименталну повезаност са Римом. Тако је у својим разматрањима Курцијус темеље немачке књижевности пронашао у римској књижевности, а Немце видео као природне наследнике римске културе. Слично томе, у 20. веку, посебно у његовој другој половини, у српској поезији се однос према средњовековљу и Византији истовремено показивао као свест о истинским европским коренима српске књижевности. Као што је Немачка својевремено „припадала Империји“ тако се и Србија показивала као део византијског културног круга, чврсто везана за Константинопољ. Због тога је ова веза, осим што је садржала богат симболички потенцијал, истовремено значила и аутентично „учешће у супстанци“ захваљујући коме је било могуће песнички артикулисати историјску свест и европске корене српске књижевности.

Литература

- Винавер 1975: Станислав Винавер, *Критички радови Станислава Винавера*. Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност.
- Евола 2010: Јулијус Евола, *Побуна против модерног света*. Чачак: Градац.
- Јовановић 1997: Александар Јовановић, „Иван В. Лалић или висока мера песничке уметности“, у: Иван В. Лалић, *Време, вајре, вршкови*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Курцијус 1996: Ернст Роберт, *Евројска књижевност и латински средњи век*. Београд: СКЗ.
- Лалић 1997: Иван В. Лалић, *О поезији*. Редакција и приређивање Александар Јовановић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Мелетински 1983: Е. М. Мелетински, *Поетика миџа*. Београд: Нолит
- Мишић 1976: Зоран Мишић, „Поезија и традиција“, у: *Критика џесничкој искуџва*. Београд: СКЗ
- Павловић 1978: Миодраг Павловић, *Анџолоџија српској џесничкој* (XIII–XX век). Београд: СКЗ

- Радуловић 2017: Марко М. Радуловић, *Српсковизантијско наслеђе у српском послерајном модернизму* (Васко Поја, Миодраг Павловић, Љубомир Симовић, Иван В. Лалић), Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Скерлић 1997: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Фрај 1985: Нортроп Фрај, *Велики код(екс): Библија и књижевности*. Превели Новица Милић, Драган Кујунџић. Београд: Просвета
- Христић 1969: Јован Христић, „Предговор“, у Иван В. Лалић: *Избране и нове њесме*. Београд: СКЗ

Марко М. Радуловић

ВИЗАНТИЈА КАО ПОЕТИЧКА КАТЕГОРИЈА У СРПСКОМ МОДЕРНИЗМУ

Резиме

Византија као поетички појам јавља се у српској поезији 20. века као, с једне стране, типичан модернистички хронотоп – егзотична, временски-просторно удаљена и неосветљена епоха и, с друге, као дубинска потреба српске књижевности да стваралачки реконструише заборављене делове сопственог идентитета. Отуда је њено реактуелизовање истовремено израз модернистичких тенденција, али и сведочанство самосвести српске књижевности, њене свести о сопственој традицији и континуитету.

Иако је веза са српсковизантијским наслеђем била угрожена услед промене културолошке парадигме у 19. веку и Вукове језичке реформе, она никада није у потпуности прекинута, па је Византија прво представљала поетичко несвесно у стваралаштву српских песника с краја 19. и почетка 20. века да би у есејима Станислава Винавера у првој половини 20. века и Јована Христића у другој, односно у поетичким исказима и стваралаштву Ивана В. Лалића била конституисана као вишезначан и важан поетички појам. У додиру са српсковизантијским наслеђем песници су заснивали свој поетички и културолошки идентитет тако што су кроз реактуелизовање средњовековних поетичких аксиома покушавали да пруже одговор на савремена поетичка, идеолошка и друштвена питања.

Посебно је указано на то како су Византију видели Винавер, Христић и Лалић. Станислав Винавер је утврдио разлику између мистичне византије као ризнице језичких могућности и рекламне Византије, пре свега Јована Дучића, у којој се уместо њене суштине приказивао спољни сјај. Јован Христић је донекле ублажио ову дистинкцију указујући на песничку визију историје која се крила у Византији и чије је обресе дао Бојић, а у потпуности развили песници друге половине 20. века на челу са Лалићем. Христић је такође снажно истакао да је припадност српске културе византијском културном комонвелту сведочанство органске везе српске књижевности са античком културом и стваралачких могућности које из ње проистичу. Отуда је поетска реактуелизација српсковизантијског наслеђа нека врста претварања историјских чињеница у *ауθενтичну* песничку традицију и

самим тим потврда аутентичности српске културе, односно заснивање сопственог културолошког идентитета.

Лалић је разликовао Византију као културно-историјски појам и тзв. митску Византију као фигуру порекла, односно континуитета, при чему је посебно истицао да су у његовом певању присутне и једна и друга. Отуда се поетичка Византија у Лалићевој поезији реализује као сложен појам који у себи садржи културно-историјске и митско-мистичне садржаје. На тај начин Лалић је својим певањем превладао дихотомију коју је утврдио Винавер када је повукао јасну линију разграничења између себе, с једне стране, и Дучића и Бојића, с друге, односно између мистичне и историјске Византије. Лалић је, напоскон, песник који је најпотпуније стваралачки реактуелизовао Византију у својој поезији, она за њега није само песничка тема и мотив, већ и поетичка фигура, систем жанрова на које се ослањао, напоскон отелотворење поетичке визије историје и сопственог места у њој.

Закључује се да се, као што су према тврђењу Ернста Роберта Курцијуса Немци аутентични наследници римске културе, и Србија показивала као део византијског културног круга због чега је веза с Византијом, осим што је садржала богат симболички потенцијал, истовремено значила и аутентичну артикулацију историјске свести и европских корена српске књижевности.

Marko M. Radulović

BYZANTIUM AS A POETIC CATEGORY IN SERBIAN MODERNISM

Summary

After establishing the difference between Byzantium as a historical term and Byzantium as a poetic category in Serbian poetry of the 20th century, we will briefly point out the history of the poetic reactualization of the Serbian-Byzantine heritage, and then focus on how Byzantium and its role in Serbian poetry were seen by the authors such as Stanislav Vinaver in the first half of the 20th century, namely Jovan Hristić and Ivan V. Lalić after the Second World War. Each of these authors presented not only their own understanding and experience of Byzantium, but also pointed out the essential features of its appearance in Serbian poetry of the 20th century, while Ivan V. Lalić most fully activated Byzantium as a poetic concept in his poetry.

Key words: Byzantium, Serbo-Byzantine heritage, Stanislav Vinaver, Jovan Hristić, Ivan V. Lalić, modernism, Serbian poetry of the 20th century